

Долгополов Кирило Ігорович

студент МЗП-17

Науковий керівник: Олійник А.Ю.,
*к.ю.н., проф., професор кафедри
приватного та публічного права
факультету підприємництва та права
Київського національного університету
технологій та дизайну, м. Київ, Україна*

УДК 342.7

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Вступ. Правова держава – результат поступового розвитку суспільства і його культури. У ньому право пронизує все життя суспільства і кожної людини, воно захищає громадян держави від свавілля і насильства, які, володіючи всією повнотою прав і свобод, з повагою ставляться до своїх громадянських обов'язків, оскільки закон повинен дотримуватися кожним. Сьогодні, для українців основними показниками розвиненості громадянського суспільства є гарантоване забезпечення прав людини, належні гарантії та механізм їх реалізації, а також рівень свободи, демократії, захищеності приватної власності, розвиток підприємницького сектора та механізм гарантій прав і свобод людини і громадянина. Дослідження проблематики прав і свобод людини в Україні відображено в працях таких відомих вітчизняних фахівців, як В. Авер'янов, М. Антонович, М. Баймуратов, О. Батанов, А. Георгіца, Р. Гринюк, Ю. Грошевой, Є. Додін, А. Заєць, Р. Калюжний, М. Козюбра, А. Колодій, І. Марочкін, Г. Мурашин, А. Олійник, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Савенко, В. Селіванов, О. Скрипнюк, Ю. Соколенко, В. Сухонос, В. Темченко, М. Тесленко, С. Тимченко, В. Тихий, Ю. Тодика, О. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Цветков, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна, О. Ющик, І. Яковюк та ін. Утім, незважаючи на достатньо велику кількість робіт, присвячених правам і свободам людини і громадянина, слід звернути увагу на декілька аспектів, які, власне, й зумовили вибір теми та постановку основних завдань статті. Переважно предметом уваги вітчизняних дослідників у галузі конституційного права ставала не проблема обмеження конституційних прав і свобод людини, а в першу чергу ті чи інші права людини і громадянина або ж їх групи. Не заперечуючи ані значущості, ані ґрунтовності доробку вітчизняних правознавців у дослідженні інституту прав людини та громадянина, вважаємо за необхідне зробити спробу об'єднати теоретичний та практичний аспекти висвітлення тематики гарантії реалізації прав людини та обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Метою статті є дослідження та аналіз теоретичного та практичного аспектів висвітлення тематики гарантії реалізації прав людини та обмеження конституційних прав і свобод людини

та громадянина в Україні. Задачами даного дослідження є: а) характеристика праць авторів щодо гарантій реалізації конституційних прав і свобод громадян; б) формулювання поняття гарантії та видів конституційних прав і свобод громадян; в) реалізація окремих конституційних прав і свобод громадян; г) пропозиції висновків і рекомендацій.

Основний матеріал. Гарантії прав і свобод людини і громадянина – це умови та засоби, що забезпечують ефективну реалізацію прав і свобод кожною людиною і громадянином. Найвищою гарантією прав і свобод людини і громадянина є конституційний лад України, заснований на неухильному дотриманні Конституції України та законів України, приписах природного права та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [1].

Згідно із принципом гарантованості прав і свобод людини і громадянина закріплення найважливіших з них у Конституції України здійснюється одночасно з фіксацією відповідних гарантій як безпосередньо в статтях Конституції, так і в чинному законодавстві.

Суб'єктом, на якого покладаються обов'язки щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, є держава. Роль держави як головного гаранта прав і свобод людини і громадянина впливає зі змісту ст. ст. 3, 22, 42, 49, 51, 53 Конституції України і ця функція реалізується за допомогою різних правових засобів через усю систему органів державної влади [2].

Важливу роль у гарантуванні прав і свобод людини і громадянина в правовій державі відіграють суди. Правова держава - це держава, влада якої має певні межі, встановлені конституцією, і саме суд виступає важливою гарантією дотримання цих меж [1]. Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. При цьому судовий захист прав і свобод людини і громадянина здійснюють як суди загальної юрисдикції, так і Конституційний Суд України [2].

Механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина насамперед складається з гарантій їх забезпечення. Зазначені гарантії – це відповідні умови и засоби, які сприяють реалізації кожною людиною і громадянином закріплених у Конституції України прав, свобод та обов'язків. Вони поділяються на політичні, економічні, ідеологічні та юридичні [3].

Під політичними треба розуміти політичний плюралізм і свободу не забороненої законами України політичної діяльності, що передбачено ст. 15 Конституції України; реальне визнання народу єдиним джерелом влади і здійснення державної влади на засадах (і поділу на законодавчу, виконавчу і судову (статті 5 і 6); обмеження діяльності ультрарадикальних політичних організації (ст. 37).

До основних економічних гарантій належать конституційні положення про рівність перед законом усіх суб'єктів права власності та захист державою їх прав (ст. 13); справедливість і неупередженість

розподілу суспільного багатства (ст. 95), непорушність права приватної власності (ст. 41).

До ідеологічних гарантій у більшості випадків відносять ідеологічну багатоманітність суспільного життя, неприпустимість визнання державою жодної ідеології обов'язковою, заборону цензури (ст. 15), забезпечення вільного розвитку мов (ст. 10), сприяння з боку держави консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11) [3].

Юридичні гарантії – це державно-правові засоби, які забезпечують здійснення і охорону прав, свобод та обов'язків людини і громадянина і які обов'язково треба передбачити у зазначеній вище Концепції, оскільки саме вони найбільшою мірою складають механізм реалізації і охорони прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. До них належать:

1) юридичне закріплення гарантій прав, свобод та обов'язків. Так, у ст. 21 Конституції України закріплено положення про те, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, а у ст. 22 підкреслено, що вони не можуть бути скасовані і що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

2) створення системи охорони і захисту державою прав, свобод та обов'язків, яка забезпечувала б їх реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань. Прагнення до цього вбачається у конституційних положеннях про те, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом, кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна (ст. 55);

3) розвиток суспільно-політичної активності громадян, формування у останніх свідомого ставлення до використання прав і свобод, виконання обов'язків, підвищення рівня їх правової культури. У зв'язку з цим першочергового значення набуває робота, спрямована на те, щоб навчити громадян захищати свої права, свободи та обов'язки. Саме тому Конституція України надає кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 56). У ст. 57 Конституції України підкреслено, що кожному гарантується право знати свої права і обов'язки і що є нечинними ті закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, що не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом;

4) активізація діяльності об'єднань громадян, які сприяють захистові прав, свобод та обов'язків. Вказане положення зафіксоване у ст. 59

Конституції України, яка проголошує, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Для надання правової допомоги в Україні діє адвокатура. Безумовно, що функції захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина покладаються не тільки на адвокатуру. Відповідні повноваження у цій сфері мають органи прокуратури, суду, СБУ, внутрішніх справ. З формуванням в Україні громадянського суспільства збільшуватиметься кількість недержавних правозахисних органів, поліпшуватиметься їх діяльність;

5) державний і громадський контроль за станом забезпечення прав, свобод та обов'язків. Державний контроль у зазначеній сфері покладається майже на всі державні органи. Так, відповідно до ст. 102 Конституції Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності нашої держави, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина. А у ст. 116 Конституції зазначено, що Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Громадський контроль може здійснюватись політичними партіями, масовими демократичними об'єднаннями, засобами масової інформації, органами місцевого самоврядування.

Якщо конституювання громадянських прав ознаменувало собою утвердження вільних громадян, то закріплення політичних прав (право на свободу асоціацій і їх об'єднань, право обирати і бути обраним та ін.) – утвердження громадянського суспільства та політичної нації для більшості держав світу. У політико-правових реаліях сьогодення, коли українці після Революції гідності стали нацією політичною, спроможною боронити власну державу, її суверенітет і територіальну цілісність, політичні права і свободи громадян вимагають свого переосмислення та наповнення їх новими сенсами і змістами.

Політика є тією ланкою, яка тісніше, ніж всі інші чинники, пов'язує громадянське суспільство та державу. Саме через політику громадянське суспільство в цілому та кожна людина окремо мають прямий доступ до влади, оскільки політика тісно пов'язана з публічною владою. Роль політичних партій не можна ігнорувати, особливо в умовах, коли політика «стала справою вільних людей, що сприймають її не як правління (відносини між керівниками і керованими – Д. Сарторі), а як самоврядування, демократію» (В.В. Речицкий).

Звертаючись до системи прав людини і громадянина, як вона зафіксована в сучасній конституційній практиці (йдеться не лише про конституційно-правову практику, що склалась та розвивалась в Україні, а й про міжнародний правовий досвід), однією з найважливіших груп прав, які визначають можливості участі громадян у процесі державного управління, а також їх вільний вираз власної політичної позиції, є політичні права людини і громадянина. Говорячи про забезпечення політичних прав людини і громадянина, і зокрема про право на участь у здійсненні

політичної влади та на участь в державному управлінні, ми вже наголошували на тому, що це право може розглядатись принаймні з двох точок зору. З одного боку, це, звісно, можливості індивідуальної участі громадян у державному управлінні (зрозуміло, що зараз маємо на увазі державне управління в «широкому» значенні цього терміну, тобто «свідоме регулювання процесів функціонування і розвитку держави, що проявляється як організований процес керівництва, регулювання і контролю з боку державних органів за розвитком економічної, культурної та інших сфер державного життя»). З другого ж боку, це можливості громадян на участь в державному управлінні, які реалізуються ними завдяки залученню до діяльності різноманітних об'єднань громадян, політичних партій, асоціацій, спілок тощо. В цьому сенсі, досліджуючи політичні права людини і громадянина, цілком логічно звернутись до такого важливого конституційного права громадян України, як право на свободу об'єднання [4, с. 22].

Не ставлячи під сумнів плідність та правомірність дослідження права людини і громадянина на свободу об'єднання, хотілося б, тим не менш, звернути увагу, що зазначене право відіграє ключову роль не лише в контексті вивчення загальних процесів політичного розвитку та політичного функціонування держави, а й є однією з базових умов (маємо на увазі забезпечення цього права та його гарантування) існування та розвитку громадянського суспільства. Дійсно, якщо звертаємося до доктринальних визначень сутності громадянського суспільства, то завжди відзначаємо, що це самостійно організоване суспільство, в якому громадяни мають можливість вільно утворювати численні асоціації, групи інтересів, задовольняючи таким чином властиві їм прагнення та потреби [5, с. 33].

Таким чином, досліджуючи забезпечення права громадян на свободу об'єднання, маємо звертатись не лише до політичних об'єднань громадян (насамперед до політичних партій, під якими маються на увазі «стійкі політичні організації, які об'єднують людей зі спільними ідеологічними, соціально-класовими, політичними та іншими інтересами й ідеалами, та представляють певні класи або соціальні прошарки»), а й аналізувати це право в ширшому контексті, а саме: як спосіб здійснення і захисту властивих людині прав, свобод, інтересів, а отже, і як невід'ємний елемент групи політичних прав людини і громадянина.

У цьому значенні звернення до аналізу права на свободу об'єднання та його юридичних гарантій у чинному законодавстві України є вагомим з огляду на такі міркування. По-перше, забезпечення права на свободу об'єднання на сьогодні виступає не лише шляхом до підвищення рівня самоорганізації на загальносуспільному рівні, а й створює фундамент для розвитку в Україні повноцінного громадянського суспільства, яке може на рівних вступати в партнерські відносини з державною владою. По-друге, підвищена увага до юридичних аспектів функціонування політичних партій дещо відсунула на задній план дослідження інших об'єднань

громадян. Тому ширше звернення до аналізу права на свободу об'єднання дозволяє певною мірою ліквідувати ті малодосліджені моменти, які стосуються інших неполітичних об'єднань громадян та юридичних гарантій їх діяльності.

Таким чином, переходячи до розгляду забезпечення права на свободу об'єднання, спробуємо визначити основні проблеми, що мають бути нами проаналізовані. Всього можна виділити такі три базові проблеми: а) визначення змісту та значення права на свободу об'єднання в загальній системі прав і свобод людини і громадянина, а також з-поміж політичних прав і свобод людини і громадянина; б) характеристика конституційно-законодавчої основи забезпечення цього права та його юридичних гарантій в Україні; в) висвітлення можливих шляхів вдосконалення законодавчого забезпечення реалізації та гарантування права на свободу об'єднання в Україні.

Подібно до права на участь в управлінні державними справами, право на свободу об'єднання зафіксовано як на міжнародно-правовому рівні, так і на рівні чинного вітчизняного законодавства. Щодо першого слід вказати на такі документи, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод та інші. Зокрема, в Загальній декларації прав людини це право закріплюється ст. 20. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права ст. 22 вказує: «Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право утворювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Користування цим правом не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачено законом і які є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах державної або суспільної безпеки, суспільного порядку, охорони здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб» [6, с. 25].

Серед щойно названих законів основним, з точки зору визначення загальних принципів та формування загальної нормативної бази реалізації розглядуваного нами політичного права громадян на свободу об'єднання, виступає Закон України «Про об'єднання громадян», ст. 1 якого вказує, що об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. При цьому об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) відповідно до цього закону визнається політичною партією (це об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі) або громадською організацією (це об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та

інших спільних інтересів). Водночас законом надається вичерпний перелік обмежень реалізації права громадян на свободу об'єднання (ст. 4).

Щоправда, в чинних законах України містяться не лише загальні поняття та принципи діяльності тих чи інших об'єднань громадян. Фактично в низці законів, крім цього, вказуються ще й загальні напрями тієї діяльності, якою можуть займатись зазначені в законі конкретні об'єднання громадян.

Втім, аналізуючи право на свободу об'єднання, чи свободу асоціацій, нами було акцентовано увагу лише на таких формах об'єднання громадян, як громадські організації, політичні партії та благодійні організації, тоді як на сьогодні доволі часто виділяють ще й таку специфічну форму об'єднання громадян, як об'єднання в професійні спілки та профспілкова діяльність. На конституційному рівні це право на участь у професійних спілках закріплюється ч. 3 ст. 36 Конституції України. Зазначені конституційні положення знайшли свою деталізацію й на рівні чинного законодавства України. Зокрема, маємо згадати Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року, в якому професійні спілки визначаються як добровільні неприбуткові громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). При цьому, згідно зі ст. 5 закону, належність або неналежність до профспілок не тягне за собою будь-яких обмежень трудових, соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України, іншими законами України. Водночас забороняється будь-яке обмеження прав чи встановлення переваг при укладанні, зміні або припиненні трудового договору у зв'язку з належністю або неналежністю до профспілок чи певної профспілки, вступом до неї або виходом із неї. Також у законі ще раз підтверджується конституційний принцип свободи утворення професійних спілок, адже, згідно з зафіксованим у ньому нормам, громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок. Що ж до іноземних громадян та осіб без громадянства, то вони, хоча й не можуть самі організовувати професійні спілки, але за ними зберігається право вступу до профспілок, якщо це передбачено їх статутами [7, с. 202].

Отже, політичні права та свободи, передбачені Конституцією та законами України, є правовим підґрунтям політичної участі громадян в управлінні державними справами. Загалом ці права і свободи відповідають вимогам міжнародних договорів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. і ін.) щодо утвердження та реалізації основоположних прав громадян. Разом із тим, законодавчі механізми їх реалізації в Україні важко вважати досконалими. Так, право участі громадян в управлінні державними

справами не унормовано на законодавчому рівні, а регулюється низкою постанов Уряду та указами Президента. У 2016 р. Мін'юст завершує розробку проекту Закону «Про публічні консультації», але перспективи його прийняття залишаються неоднозначними. Закон «Про мирні заходи», як уже зазначалось попередньо, так і не було прийнято.

У свою чергу, Закон України «Про всеукраїнський референдум» 2012 р. виявився неефективним – з часу його прийняття не було проведено, і навіть ініційовано проведення жодного всеукраїнського референдуму, не зважаючи на потребу всенародного вирішення цілого спектру проблем – від конституційної реформи – до вступу України до НАТО. Натомість, зволікання парламентаріїв з прийняттям нового Закону України «Про місцеві референдуми» стали хронічними упродовж декількох скликань Верховної Ради України поспіль.

Законодавства про вибори в Україні позбавлене стабільності: нові виборчі закони чи докорінні внесення змін до них відбуваються в переддень виборів, а іноді – після початку виборчої компанії. Так, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» (щодо виключення кандидата в народні депутати України з виборчого списку у багатомандатному окрузі)» від 16 лютого 2016 р. названо експертами «законом про партійну диктатуру», оскільки він посилює особисту владу керівників політичних партій і дозволяє виключати кандидатів у народні депутати уже після виборів.

Таким чином, як бачимо, на сьогодні в Україні діє ціла низка законів, які врегульовують відносини, пов'язані з реалізацією громадянами України права на свободу об'єднання.

Становлення демократії та загальна демократизація політичної системи неможливі поза реалізацією таких факторів, як широка участь громадян у державному управлінні, проведення чесних і справедливих виборів, гарантування прямих форм народного волевиявлення, існування політичної опозиції, сприяння функціонуванню громадських об'єднань та політичних партій. В цьому розумінні, на нашу думку, питання забезпечення політичних прав людини і громадянина є невід'ємною частиною тих процесів політичного реформування, що нині мають місце в нашій державі.

Висновок.

Конституційні права і свобода громадян – це закріплені Конституцією і законами України, відповідно до міжнародних стандартів, можливості доступу людини і громадянина до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства, пошук нових ідей освітньої та творчої діяльності, що забезпечені державою і суспільством. Ознаками конституційних прав і свобод громадян є: 1) закріплення їх у нормах Конституції України та інших законів, відповідно до міжнародних стандартів; 2) отримання можливого доступу людини і громадянина до матеріальних і духовних цінностей свого народу та всього людства; 3) забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян.

Таким чином, законодавця та суспільство в цілому чекає складна і відповідальна робота щодо унормування дієвих механізмів реалізації конституційних права і свобод громадян.

Список використаних джерел.

1. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/konstitucijne-pravo-ukraieni/konstitucijni-garantiie-prav-i-svobod-ludini-ta-gromadanina>.
2. Конституція України. Офіційний текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / уклад.: М. І. Хавронюк. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – 384 с.
3. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaopravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1681&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=2.
4. Васильченко О. П. Інституційні гарантії як складові конституційно-правового механізму забезпечення принципу рівності прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс] / О. П. Васильченко // Наше право. – 2015. – № 2. – С. 21–27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_2_6.
5. Васильченко О. П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина та його ціннісні виміри в конституційному праві України: монографія / О. П. Васильченко. – Київ: Арт Економі, 2014. – 475 с.
6. Васьковська В. Механізм забезпечення права людини на безпеку / В. Васьковська // Право України. – 2005. – № 9. – С. 25–28.
7. Юридичні гарантії забезпечення права людини на безпеку / В. П. Васьковська // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 30. – С. 202–209.

Спанча Максим Русланович,

студент юридичного факультету

Науковий керівник: Макушев П.В.

д.ю.н., проф., декан юридичного факультету

Дніпровського гуманітарного університету,

м. Дніпро, України

УДК 346.545

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Вступ. Господарсько-правовий порядок захисту права інтелектуальної власності. Завданням господарського судочинства з питань інтелектуальної власності є захист порушених прав або тих, що оспоруються, а також прав підприємств, установ, організацій, інших